https://doi.org/10.71414/2181-032X-2025-2-33-119-136

ISHTIXAN SHAHRINING O‘RTA ASRLAR DAVRI TARIXIY TOPOGARFIYA VA LOKALIZATSIYASI

© 2025. Sandiboyev Alisher
Y. G‘ulomov nomidagi Samarqand arxeologiya instituti

Kalit so‘zlar: Sug‘d, Samarqand, Kushoniya, Ishtixan, Sog‘arj, Primkent, Muzan, lokalizatsiya, topografiya, kartografiya.

Maqolada Samarqandning g‘arbiy qismida joylashgan Ishtixanning tarixiy topografiyasi va uning tarkibida bo‘lgan shahar va qishloqlari tahlil etilgan. Ishtixan Xitoy manbalarida Sao, arab – fors manbalarida Ishtixan deb nomlanib, yozma manbalar, shuningdek, kartografik tadqiqotlar natijasida uning tarkibida bo‘lgan Rastag‘far – Boyliota bilan, Muzan-Muzan, Bardod – Kumushkent, Zar-Jar, Farankat yoki Afrankad – Primkent, Sog‘arj - Sog‘ishtepa–Arktepa arxeologik yodgorliklari bilan lokazizatsiya qilingan. Shuningdek, mavjud manbalarning ilmiy tahlili asosida Ishtixan shahri Kushoniya bilan chegaradosh bo‘lib, hukmdorlik hozirgi Oqdaryo va Qoradaryo oralig‘ida, ya’ni Dahbetdan Ishtixonning Azamat qishlog‘igacha bo‘lgan hududlarni qamrab olgani borasida fikr malohazalar bayon etilgan. Manbalarda qayd etilgan Sog‘arj tog‘lari hozirgi Qoraqchitog‘ va qisman unga tutashgan Oqtog‘ tizmalari nazarda tutilib, Ishtixan ushbu tog‘lar orqali shimol va shimoli – g‘arbda Buxoro viloyatidagi Nuri qishloqlaridan bo‘lgan Cho‘sh (Jo‘sh) bilan chegaradosh bo‘lganligi borasida xulosalar qilingan.

ВОПРОСЫ ИСТОРИЧЕСКОЙ ТОПОГРАФИИ И ЛОКАЛИЗАЦИИ ГОРОДА ИШТИХАН В СРЕДНЕВЕКОВЬЕ

© 2025. Сандибоев Алишер
Самаркандский институт археологии имени Я. Гуломова

Ключевые слова: Ключевые слова: Согд, Самарканд, Кушания, Иштихан, Согардж, Примкент, Музан, локализация, топография, картография.

В статье рассматривается историческая топография Иштихана, расположенного в западной части Самаркандского оазиса, а также проводится анализ городов и поселений, входивших в состав данного владения. В китайских источниках, Иштихан упоминается под названием Цао, а в арабо-персидских – как Иштихан. На основе письменных свидетельств и картографических данных локализованы поселения, входившие в его состав: Растагфар – Бойлиота, Музан – Музан, Бардад – Кумушкент, Зар – Жар, Фаранкат (или Афранкад) – Примкент, а также Согардж – Согиштепа – Арктепа, являющиеся археологическими памятниками данного региона. Проведённый научный анализ источников позволил установить, что город Иштихан граничил с Кушанией, а территория владения охватывала пространство между современными реками Акдарья и Карадарья – от Дахбета до кишлака Азамат в пределах современного Иштихана. Рустак Согардж (Согиштепа – Арктепа), относившийся к данному владению, располагался на правом берегу Акдарьи. Горы Согардж, упомянутые в источниках, идентифицируются с современными хребтами Каракчитаг и частично с прилегающим к ним Октагом. На основании этих данных делается вывод, что через указанные горные цепи Иштихан на севере и северо-западе граничил с древними нурийскими поселениями Бухарского вилайета, в частности с кишлаком Чуш (Жуш).

Kirish. Markaziy Sug‘d tarixiy-geografik jihatdan Zarafshon vodiysining o‘rta qismida joylashgan bo‘lib, shimoldan G‘o‘bdin, Oqtog‘ va Qoratog‘, janubdan esa Qoratepa, Zirabuloq va Ziyovuddin kabi tog‘lar bilan chegaralangan.

Voha sharqdan g‘arbga qarab pasayib boradi va uning markaziy qismidan Zarafshon daryosi oqib o‘tadi (1-rasm). Daryo va undan boshlangan kanallar bo‘ylab Sug‘dning bir qator hukmdorliklari joylashgan, bunda Ishtixan hukmdorligi alohida ahamiyatga ega.

Ishtixan haqidagi dastlabki ma’lumotlar Xitoy manbalarida, asosan “Bey shu”, “Suy shu” va “Tan shu” yilnomalarida uchraydi. Ushbu manbalarda hukmdorlik “Sao” yoki “G‘arbiy Sao” nomi bilan qayd etiladi va Ishtixan Kan (Samarqand) hukmdorligiga qarashli mulk sifatida ta’riflanadi. Keyinchalik arab va fors manbalarida - jumladan al-Istaxriy, Ibn Havqal va al-Muqaddasiy asarlarida - Ishtixan shahar sifatida tariflanib, u Samarqanddan g‘arbda, Kushoniya yaqinida joylashgan.

Mazkur maqolada Ishtixanning tarixiy topografiyasi, lokalizatsiya masalalari, shaharning chegaraviy munosabatlari ilmiy tahlil qilinadi. Shu bilan birga, xitoy va arab–fors manbalaridan olingan ma’lumotlar arxeologik va kartografik dalillar bilan solishtiriladi hamda Ishtixan hududining Markaziy Sug‘d siyosiy tizimidagi o‘rni haqida yangi mulohazalar ilgari suriladi.

Manbalar tahlili va muhokama. Ilk o‘rta asrlar davri Sug‘d konfederatsiyasi tarkibidagi bo‘lgan mulklarning ichki boshqaruvini mustaqil amalga oshirgan bo‘lib, ularning savdo munosabatlari, siyosiy tarixi va madaniyati to‘g‘risida qisman, ammo muhim ma’lumotlarni Xitoy manbalari sirasiga kiruvchi “Bey shu” (Shimoliy xonadonlar tarixi) (386–618), “Suy shu” (Suy sulolasi tarixi) (581–618 yillar) va “Tan shu” (Tan sulolasi tarixi) (618–907 yillar) kabi yilnomalarda hamda Xitoy rohibi Syuan Szan (629–645 yillar) asarida, sayyoh Xoy Chao esdaliklarida uchratish mumkin (Бичурин 1950: 271–276, 280–281, 310; Сюань Цзан 2012: 31, 42; Chavannes 1903: 132–147; Малявкин 1989: 103, 223, 256–257). Jumladan, “Bey shu” va “Suy shu” yilnomalarida keltirilishicha, Kan (Samarqand) qudratli davlat bo‘lib, unga Mi (Maymurg‘), Shi (Kesh), Sao (Ishtixan), Xe (Kushoniya), Kichik An (Buxoro), Nashebo (Nasaf), Unaxe va Mu kabi mulkliklar bo‘ysungan. Bu o‘lkaning iqlimi iliq, barcha don o‘simliklarini ekishga qulay, bog‘dorchilik yaxshi yo‘lga qo‘yilgan. Odamlarining ko‘zlari chuqur, qirraburun, sersoqol, savdo ishlarida chaqqon, jinoyatchilarga ibodatxonada saqlanayotgan Xular qonuni doirasida jazo berilgan (Бичурин 1950: 271, 281; Хўжаев 2015: 93–94).

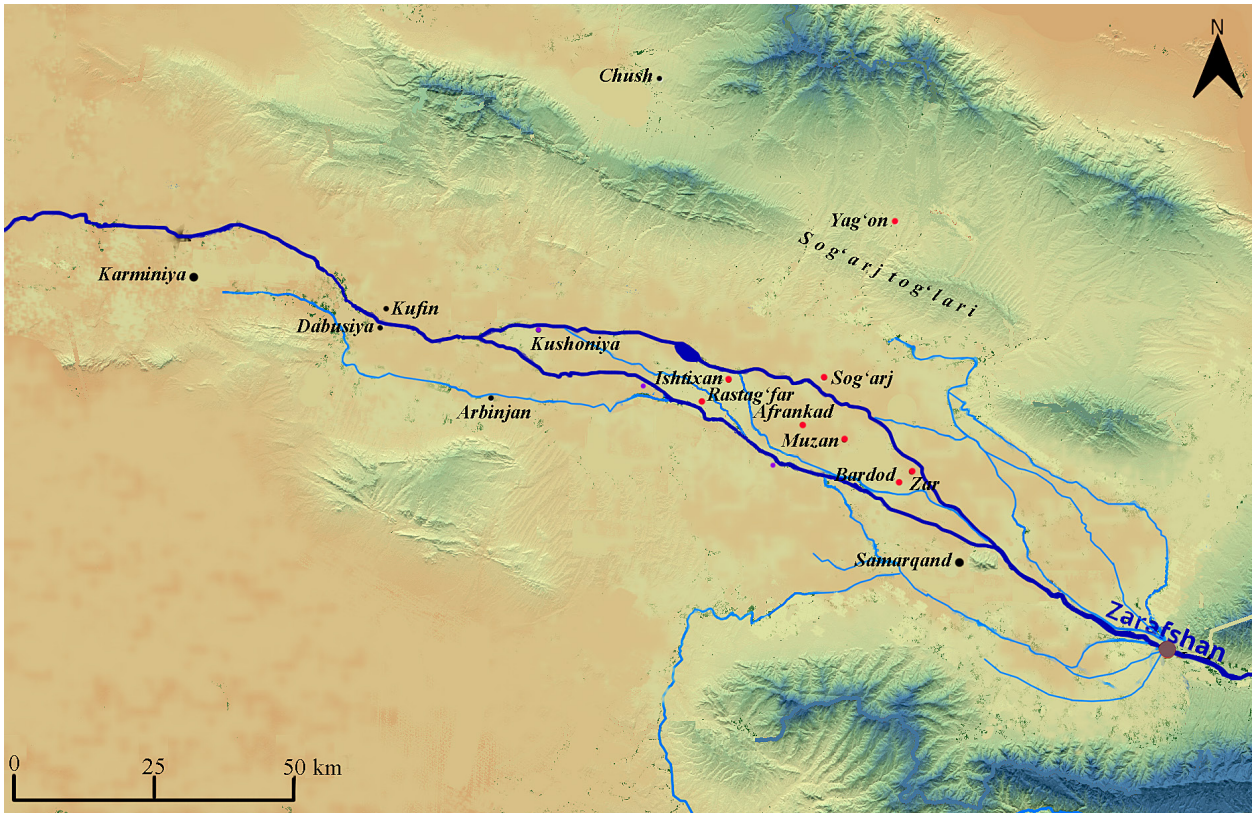
Xitoy rohibi Syuan Szan asarida Samarqand Samoszyan deb nomlanib, yerlarining aylanasi 1600–1700 li bo‘lib, sharqdan g‘arbga qarab cho‘zilgan, shimoldan janubga torayib borgan. Markaziy shahrining aylanasi 20 li, u devor bilan o‘ralgan (Сюань Цзан 2012: 42). Shuningdek, asarda Mimoxe (Maymurg‘), Szebudana (Kabudon), Syuyshuanniszya, Xexan, Buxe kabi Sug‘d shaharlarining nomlari uchraydi (Сюань Цзан 2012: 42–43). Ya’ni, Xitoy manbalarida Markaziy Sug‘dning Kan (Samarqand), Mi (Maymurg‘), Sao (Ishtixan), Xe (Kushoniya), Szebudana (Kabudon) kabi hukmdorliklarining nomlari qayd etilgan. Xitoy manbalarida Ishtixan Kan ya’ni Samarqandga qarashli hukmdorlik bo‘lib, u Sao va G‘arbiy Sao deb nomlangan.

“Bey shu” yilnomasida (386–618 yillar) qayd etilishicha, “*Sao hukmdorligining qarorgohi Nami (Zarafshon) daryosidan janubda joylashgan. Bu joy Kangyuyning avvalgi yeridir. Bu hukmdorlikning boshqaruvchi xonadoni yo‘q, bu yerni boshqarishni Kan (Samarqand) hukmdori Ugyan ismli o‘g‘liga topshirgan. Qarorgohining aylanasi 3 li, muntazam jangchilarining soni 1000 kishi atrofida. Mazkur hukmdorlikda Desi ma’budi bor, G‘arbiy dengizdan sharqda joylashgan hamma hukmdorliklar unga sig‘inishadi. U oltindan yasalgan haykal bo‘lib, hajmi va uzunligi mutanosib ravishda 15 futni tashkil etadi. Har kuni besh tuya, o‘nta ot va yuzta qo‘yni qurbonlik qilishadi. Ba’zida qurbonliklar keltiruvchilar soni bir necha ming kishidan oshadi va hammasini yeyisha olmaydi. Uning janubi-sharqida joylashgan Kan (Samarqand) hukmdorligigacha bo‘lgan masofa 100 li, g‘aridagi Xe (Kushoniya)gacha 150 li*” (Бичурин 1950: 275; Ўзбекистон тарихи 2014: 32–33).

“Tan shu” yilnomasida (618–907 yillar) esa Samarqandga qarashli bo‘lgan Sao uch qismga bo‘linib, ular Sharqiy Sao (Ustrushona), G‘arbiy Sao (Ishtixan) va O‘rta Sao (Kabudon) deb nomlangan (Бичурин 1950: 275; Ғоибов 2015: 178).

Bunda “*G‘arbiy Sao Kan (Samarqand)dan 100 li shimoli-g‘arbida joylashgan. G‘arbiy Sao janubda Shi (Kesh) va Balon hukmdorliklari bilan chegaradosh. U Sidixen shahridan boshqariladi. Shimoli-sharqda Yuydi shahridan o‘tib ketiladi. Unda Desi ibodatxonasi bor. Aholisi unga sig‘inishadi. U-di hukmronligi davrida (618–626 yillar) davrida bu yerdan elchilar kelgan”* (Бичурин 1950: 313; Ўзбекистон тарихи (Хрестоматия) 2014: 39). Sidixen arab-fors manbalarida Ishtixan tarzda keltirilib, Samarqanddan 7 farsah uzoqlikda joylashgan (Истахрий 2019: 164–165). Ishtixan Xitoy manbalarida dastlab Sao, keyinchalik G‘arbiy Sao deb nomlangan. “O‘rta Sao”, “Szebudana”, arab manbalarida Kabudon deb nomlangan hukmdorlik Samarqanddan shimolda joylashgani to‘g‘risida ma’lumotlar bor. Jumladan, “*O‘rta Sao (Kabudon) G‘arbiy Saodan (Ishtixan) sharqda, Kan (Samarqand)dan 50 li shimolda joylashgan. Hukmdor poytaxti – Gadichjen shahri. Aholisi uzun bo‘yli, jussali, jangavor*” *Бичурин 2014: 39*). Syuan Szan (629–645 yillar) asarida Kabudon Szebudana, deb nomlanib, u Mimoxe (Maymurg‘)dan shimolda joylashgan. “*Erlarining aylanasi 1400–1500 li bo‘lib, sharqdan g‘arbga qarab cho‘zilgan, shimoldan janubga torayib borgan*”, deb yozadi (Сюань Цзан 2012: 42).

O‘rta Sao arab-fors yozma manbalarida Kabud yoki Kabudanjkat deb nomlanib, u daryoning shimol tomonida, Samarqanddan 2 farsax uzoqlikda joylashgan (Ибн Ҳавқал 2011: 63). Yoqut Hamaviyning qayd etishicha, uning bosh shahri Lanjigkas bo‘lgan (Ас-Самьани 2018: 189). Ilk o‘rta asrda ushbu shaharning o‘rni Jomboy tumanida joylashgan Mingtepa arxeologik yodgorligi bilan lokalizatsiya qilingan.

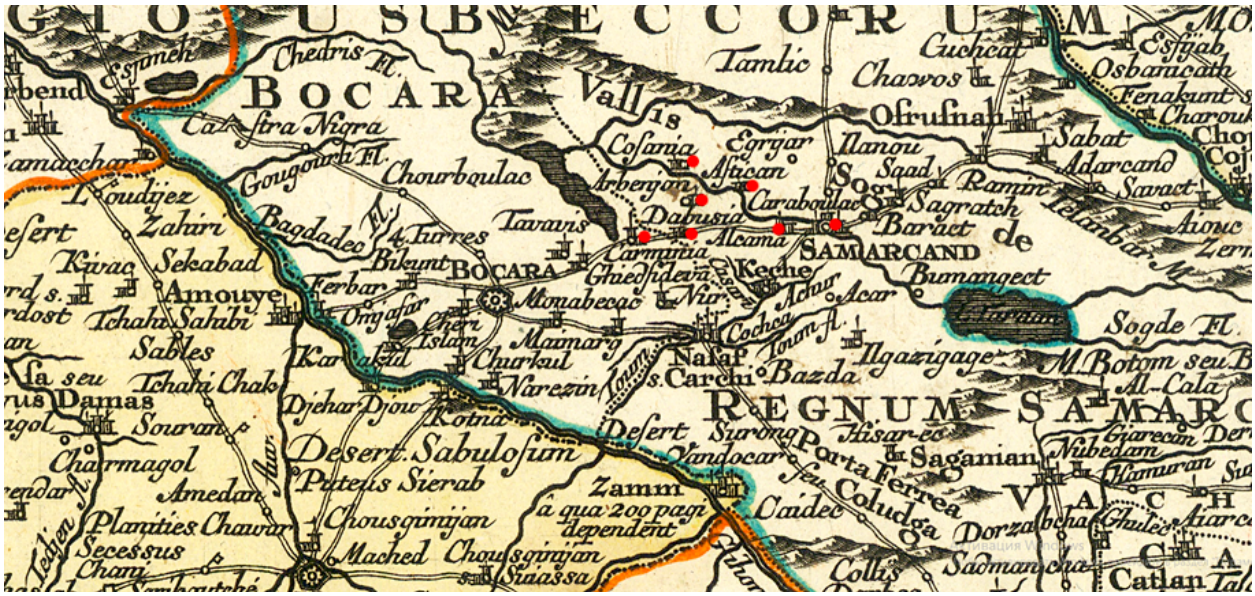
1-rasm. O‘rta Zarafshon vohasi va unda joylashgan Sug‘d hukmdorliklari
Рис.1. Средняя Зеравшанская долина и расположенные в ней согдийские владения
Fig.1. The Middle Zerafshan Valley and the Sogdian principalities located within it

Yodgorlikning umumiy maydoni 20 gektar bo‘lib, ark, shahriston va rabad qismlaridan iborat (Ахунбабаев 1990: 26–28). Shu o‘rinda, Xitoy manbalarida keltirilgan Desi sharafiga bunyod etilgan ibodatxonani tadqiqotchilar tomonidan Vidor-Chelak shahri o‘rnida (Раимқулов 2017: 59–65) va “O‘rta Sao” ya’ni, Kabudonda bo‘lganligini e’tirof etadi (G‘oyibov 2018: 28). Xitoy manbalari jumladan, “Bey shu” (Shimoliy xonadonlar tarixi) (386–618 yillar) yilnomasida Saodan 100 li janubi-sharqda Kan (Samarqand) hukmdorligi joylashganligini qayd etilgan. “Tan shu” (Tan sulolasi tarixi) (618-907 yillar) yilnomasida ham G‘arbiy Sao Kan (Samarqand)dan 100 li shimoli-g‘arbida joylashgani keltirib o‘tilgan va Desi sharafiga bunyod etilgan ibodatxona ham shu hukmdorlikda bo‘lganligi to‘g‘risida ma’lumotlar bor. Ya’ni, Xitoy manbalarining ilmiy tahliliga ko‘ra, Desi sharafiga bunyod etilgan ibodatxona **O‘rta Sao** (Kabudon)da emas aksincha, G‘arbiy Sao (Ishtixan)da joylashgan va uni Ishtixan hududidan izlash maqsadga muvofiqdir. Manbalarda qayd etilgan Sharqiy Sao arab fors manbalarida Ustrushona deb nomlanib, u Sug‘dning shimoliy-sharqiy qismida joylashgan.

IX-XII asrlarga oid arab manbalarida jumladan, al-Istaxriy, ibn Havqal va al-Muqaddasiy, al-Balozuriyning asarlarida Samarqand Sug‘diga qarashli bo‘lgan rustoqlar va shaharlar qatori Ishtixan to‘g‘risida ham muhim ma’lumotlar keltirilgan. Jumladan, al-Balozuriyning “Xurosonning fath etilishi” nomli asarida “*Qutayba ibn Muslim 712 yilda Samarqandga yurish qilganida bu yerda as-Sug‘dning podshohlari turar edilar. Keyin esa Ishtixanda turdilar”* (ал-Балозурий 2017: 37*)* deb ma’lumot beradi. Al-Istaxriyning qayd etishicha, *Ishtixan Samarqanddan 7 farsax uzoqlikda joylashgan bo‘lib, uning ko‘plab qishloqlari, bog‘lari va manzarali joylariga ega bo‘lgan ma’muriy birligi bo‘lgan shahardir. Uning shahriston, kuhandiz, rabad va doimiy oqadigan daryolari bor. Qishloqlaridan birida Ujayf ibn Anbasa yashagan. Unga qarashli bo‘lgan Ishtixan bozorlarini Mu’tasim tortib olgan. Mu’tasim ularni Muhammad ibn Tohir ibn Abdulloh ibn Tohirga iqto qilib bergan* (Истахрий 2019: 164–165). Ibn Havqalning ma’lumot berishicha, *Ishtixan rustoqlarining hududlari kengroqdir. Chunki Ishtixan hududi Sog‘arj tog‘laridagi Yag‘on orqasidan boshlanib, Kushoniya hududigacha uzunligi taxminan ikki kunlik yo‘l, kengligi esa taxminan bir kunlik yo‘lni tashkil qiladi.* Shuningdek, manbada G‘ubordan bosh olgan Nahr Ishtixan arig‘i to‘g‘risidagi ma’lumot ham uchraydi (Ибн Ҳавқал 2011: 58, 64–65, 88). Noma’lum muallif tomonidan yozilgan “Hudud ul-olam (Movarounnahr tasnifi)” asarida Ishtixan – Istixan tarzida qayd etilib, *“xurram va obod joy, uning noz ne’matlari ko‘p”*, deya tarif berilgan (Ҳудуд ул–олам 2008: 12). Al-Idrisiyning qayd etishicha, Ishtixan Samarqanddan 121 mil uzoqlikda joylashgan bo‘lib, uning bog‘lari, ekinlari, sayr qilish uchun joylari ko‘p. Uylar chiroyli va nafis qurilgan, u yerda go‘zal qal’a bor, odamlar daryo va buloqlardan suvidan ichadilar. Kushoniya Ishtixandan 27 mil uzoqlikda joylashgan. Bu Sug‘dning oxirgi shahridir. Dabusiya va Arbinjon esa daryo janubida, katta yo‘lda joylashgan. Kushoniya shahridan bir kunlik masofada Jerankas shahri bo‘lib, uning hududi Buxoro devorining shimoliy chekkasiga yaqin joylashgan, havosi toza, salqin, mevasi ko‘p, g‘allasi serobligini zikr etgan (Idrīsī 1836: 202).

As-Sam’oniy hamda An-Nasafiylarning qayd etishicha, Ishtixanga qarashli Binkat, Bardod, Xaydashtar yoki Xandashtar, Zar, Zovar, Kabuz, Muzan yoki Muznova, Rastag‘far, G‘urajk, Sog‘arj, Faran, Farankat yoki Afrankad, Naukazak va Maban kabi qishloqlari bo‘lgan (Ас-Самьани 2018: 188–189; Камолиддин 2014: 72).

Temuriy davri yozma manbalarida jumladan, Hofizi Abro‘ o‘zining “Geografiya” asarida Samarqandga qarashli bo‘lgan tumanlar orasida Ishtixan nomi ham tilga olingan va “*ba’zi kitoblarda Nurni ham Ishtixanga kiritmishlar*” deb zikr etadi (Бўриев 1997: 81). Shayboniylar davridan boshlab Samarqandning shimoli-g‘arbida joylashgan “Sug‘di Kalon” (Katta Sug‘d) va “Sug‘di Xurd” (Kichik Sug‘d) deb atalgan tumanlarning nomi o‘zgarib, Ofarinkent, deb atala boshlangan (Вяткин 1902 14; Каттаев 2020: 54).

2-rasm. Fransuz kartografi J. Delil tomonidan 1724 yilda tuzilgan Carte de Perse xaritasi. Kushoniya va Ishtixan shaharlari daryoning chap tomonida aks ettirilgan

Рис. 2. Carte de Perse (1724) французского картографа Ж. Делиль, на которой показаны города Кушония и Иштихан на левом берегу реки

Fig. 2. Carte de Perse (1724) by French cartographer J. Delille, showing Kushonia and Ishtikhan cities on the left bank of the river

Shuningdek, o‘rta asrlar davri yozma manbalarida Ofarinkent tumani joylashgan Oqdaryo va Qoradaryo oralig‘idagi hududi Miyonkol deb ham atalgan (Заҳириддин Муҳаммад Бобур 2008: 79; Ҳофиз Таниш ал-Бухорий 1999. 7–8, 61). Mang‘itlar sulolasi davrida Miyonkol viloyati hududida Ofarinkent, Payshanba, Yangiqo‘rg‘on kabi tumanlar faoliyat ko‘rsatgan (Пардаев 2014: 42–43).

Fransuz kartografi J. Delil (1675-1726)ning 1724 yildagi “Map of Persia” xaritasida Kushoniya va Ishtixan shaharlari daryoning o‘ng tomonida, Dabusiya, Arbinjon esa daryoning chap tomonida joylashgan (De L’Isle’s 1724; Иневаткина, Сучилин 2016: 80, рис.4) (2-rasm).

E. fon Sambauraning ma’lumotiga ko‘ra, Qoraxoniylar davrida 34 zarbxona faoliyat ko‘rsatgan bo‘lib, ular orasida Sug‘dning Samarqand, Dabusiya, Kushoniya, Ishtixan, Kesh, Karmana va Buxoro nomlari uchraydi va ularda tangalar 413–431/1022–40 h. yillarda zarb etilgan (Кочнев 2005: 44, 49, 176; Lurje 2014: available at http://www.iranicaonline.org/articles/koshaniyeh).

Yozma manbalarda qayd etilgan Ishtixanning markaziy shahrini B.A. Turg‘unov Oqdaryoning o‘ng tomonida joylashgan Arktepa (Sog‘ishtepa) yodgorligi bilan (Тургунов 1963: 55), G.A. Pugachenkova esa Ishtixan shahri markazida joylashgan shu nom bilan ataluvchi tepa bilan lokalizatsiya qilgan (3-rasm). Ishtixantepada yodgorligi o‘rta asrlar davri shaharlariga xos bo‘lgan ark, shahriston va rabad qismlaridan iborat. Uning shahriston qismining o‘lchami 500x600 m. Ushbu yodgorlikda 1979 yilda olib borilgan qazuv tadqiqotlari natijasida, shahar VI-VII asrlarda shakllangan, Somoniylar davriga kelib yanada rivojlangani ammo mo‘g‘ullar bosqini natijasida shahar vayron bo‘lgan va unda hayot to‘xtagan (Пугаченкова 1989: 156–162, 189).

Shu o‘rinda mahalliy aholi orasida Ishtixan nomi kelib chiqishiga oid qiziq rivoyat mavjud. Rivoyatga ko‘ra, ilgari Ishtixandan Samarqandgacha quvur orqali qimiz yetkazib keltirilgan va uni xon tatib ko‘rgach, “ichdi xon” degan va undan “Ishtixan” nomi kelib chiqqanligi haqida so‘z yuradi (Қораев 2005: 114). Biroq Ishtixan nomi xonlar davri bilan emas, balki undan oldingi davrlarga oiddir (Ғойибов 2015: 180).

3-rasm. Ishtixontepa yodgorligining umumiy ko‘rinishi
Рис. 3. Общий вид археологического памятника Иштихонтепа
Fig. 3. General view of the Ishtikhon-tepa archaeological site

“Ishtixan” toponimi sug‘dcha *’šty* va *x’n* so‘zlaridan tashkil topgan bo‘lib, “*sakkiz buloq*” ma’nosini anglatadi (Лурье, 2004: 72, 145). Ishtixan hamda Oqdaryo tumanlari Zarafshon vodiysining o‘rta qismida joylashgan bo‘lib, hudud gidrogeologik jihatdan sersuv hisoblanadi. Bu yerdagi asosiy sug‘orish manbalari Zarafshon daryosi, undan bosh olgan kanallar, soylar, buloqlar hamda yer osti suvlaridan iborat. Tadqiqotchilar ma’lumotlariga ko‘ra, yer osti suvlarining sathi o‘rtacha 3–8 metr chuqurlikda joylashgan, ayrim pastqam nuqtalarda esa bu ko‘rsatkich 1,5–2 metrgacha yaqinlashadi. Bu holat hududdagi suv resurslarining serobligidan dalolat beradi. Shu nuqtai nazardan, “Ishtixan” atamasining “sakkiz buloq” ma’nosini anglatishi hududning tabiiy gidrografik sharoiti bilan bog‘liq holda shakllangan bo‘lishi ehtimoldan xoli emas.

As-Sam’oniy va An-Nasafiy asarlarida Ishtixan shahriga qarashli bo‘lgan bir qator qishloqlarning nomlari keltirib o‘tilgan. Bunda Sog‘arj Samarqanddan 5 farsax uzoqlikda joylashganligini qayd etgan (ас-Самъоний 2017: 120). An-Nasafiyning “Qandiya” asarida “*Shayx Burhoniddin Sog‘arjiy xalifa Umar ibn al-Xattob naslidandir. Ul kishining Sog‘arjiy deb nomlanishining sababi, (VIII asr) islom lashkarlari Samarqandga yetib kelganlarida, Sog‘arj qal’asi Samarqand va Buxorodan keyingi eng katta qal’a bo‘lganligi uchun ham u tomonga qarab yurish boshlashadi hamda qal’ani qamal qilishadi. Biroz vaqtdan so‘ng uni egallaydilar va qal’ani boshqarishni Hazrat Shayx Sog‘arjiyning o‘sha zamondoshdagi ajdodlariga topshiradi*” (ан-Насафий 2016: 40). Alisher Navoiy o‘zining “Nasoyim ul-muhabbat” nomli asarida “*Sog‘arch – Samarqandning to‘rt yig‘ochida bir kentdur*” (Алишер Навоий, 2001: 423), deb ta’kidlagan. Sharafuddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asarida Amir Temurning uzoq harbiy yurishlardan so‘ng Sog‘arjda bir necha marta bo‘lganligi to‘g‘risida ma’lumotlar uchraydi (Шарафуддин Али Йаздий 1997: 54). Hofiz Tanish al-Buxoriyning “Abdullanoma” (Ҳофиз Таниш ал-Бухорий 1999: 106, 236) va Abu Tohirxo‘janing “Samariya” (Абу Тоҳирхўжа 1991: 35) asarlarida Sog‘arj tuman shaklida, Mahmud ibn Valining “Bahr ul-asror” asarida (Ashtarxoniylar davrida) Sog‘arj viloyat tarzda tilga olingan (Пардаев 2017: 95).

Yozma manbalarda qayd etilgan Sog‘arjning joylashuv o‘rnini V.L. Vyatkin Yangiqo‘rg‘ondan 4 chaqirim g‘arbda joylashganini qayd etadi (Вяткин 1902: 62). B. Valixo‘jaev esa Yangiqo‘rg‘on yaqinida Sug‘oncha nomli qishloq borligini va bu qishloqning nomi Sog‘arjga yaqin bo‘lsada, keyingi ilmiy izlanishlar natijasida bu masalaga oydinlik kiritilish lozimligini zikr etgan (Валихожаев 1994: 54). Qadimgi Sog‘arj shahrining o‘rni Payariq tumaniga qarashli bo‘lgan Qoraxoni va Ko‘rmulla qishloqlarining orasida joylashgan Sog‘ishtepa (Arktepa) yodgorligi lokalizatsiya qilingan (4-rasm). Sog‘ishtepa (Arktepa) yodgorligining maydoni 100 gektardan ortiq bo‘lib, arki shahristonning janubi-g‘arbiy qismida joylashgan, tarhi 150x100 m, balandligi 15 m atrofida. Hozirgi kunda arkning usti to‘laligicha qabriston bilan qoplangan. Shahriston tarhi ham to‘g‘ri-to‘rtburchak shaklda bo‘lib, tomonlari 400x500 m. (Буряков, Вафаев 1990: 43–48; Раимқулов 2017: 85–87).

Abu Tohirxo‘janing “Samariya” asarida Burhoniddin Sog‘arjiyni Sog‘arj tumanidan ekanligi va shu asarda Hazrat Muhlisxon mozorini Ofarinkent tumanidagi Sug‘onchi degan joyda joylashganligini (Абу Тоҳирхўжа 1991: 35, 58) hisobga olsak, o‘rta asrlarda Sug‘onchi qishlog‘i Ofarinkent tumaniga qaraganligi yanada oydinlashadi. Ya’ni, Sog‘arj Oqdaryoning o‘ng tomonida joylashgan tuman. Shu o‘rinda, Ibn Havqal Ishtixan hududi Sog‘arj tog‘laridagi Yag‘on orqasidan boshlanishini qayd etib o‘tgan. Markaziy Davlat Arxivi fondida saqlanayotgan 1902 yilga Kattaqo‘rg‘on uezdi xartasida (Карта Катта-Курганского уезда... 1902) O‘rta To‘sin yaqinida Juvan Tayoq nomli qishloq qayd etilgan (5-rasm). Shuningdek, 1926 yili O‘zbekiston SSR aholisini ro‘yxatida Metan tumaniga qarashli bo‘lgan To‘sinsoyda Yo‘g‘on-Tayoq nomli qishloq bo‘lgan (Материалы всесоюзной переписи... 1927: 109). Ushbu qishloq hozir ham mavjud bo‘lib, Nurotaning janubiy tizmasiga kiruvchi Qoraqchitog‘da joylashgan.

1902 yilda tuzilgan tarixiy xaritada Kattaqo‘rg‘onga qarashli hududlar tarkibida Oqdaryoning shimol tomonida joylashgan Yarboshi, Oqtepa, To‘sin va Metan volostlari nomi qayd etilgan. Ushbu xaritaga ko‘ra, Metan volosti tarkibiga kirgan Farhod yavu, Qirqaychi, Karimxoja, shuningdek, To‘sin volostiga qarashli bo‘lgan G‘aray va Qur Safar qishloqlari Samarqand uezdi bilan chegaradosh bo‘lgan. Shuningdek, To‘sin volostiga qarashli Kulto‘sin, Achi Gilli, Oqtepa hududidagi Xachcha, Baki, Zarbant, Andakqo‘rg‘on hamda Yarboshi volostining Burganli va Tasmachi qishloqlari Buxoro bilan chegarada joylashgani qayd etilgan (5-rasm).

4-rasm. Sog‘ishtepa (Arktepa) yodgorligining umumiy ko‘rinishi
Рис. 4. Общий вид археологического памятника Согиштепа (Арктепа)
Fig. 4. General view of the Soghis-tepa (Arktepa) archaeological site

Samarqand davlat muzey-qo‘riqxonasi fondida saqlanayotgan 1923 yilga oid Samarqand viloyati xaritasida ham mazkur chegaralar saqlanib qolganligi kuzatiladi. Yozma va kartogarfik manbalarning ilmiy tahliliga ko‘ra, Oqdaryoning shimoliy hududlari – Yarboshi, Oqtepa, To‘sin va Metan volostlari o‘rta asrlarda Sog‘arj viloyati tarkibiga kirgan. Shu sababli yozma manbalarda Sog‘arj ham viloyat, ham tuman sifatida tilga olinadi. Sog‘arj tog‘lari deyilganda ehtimol, hozirgi Qoraqchitog‘ va qisman unga tutashgan Oqtog‘ tizmalari nazarda tutilgan bo‘lishi mumkin.

Qorachatog‘da joylashgan Yo‘g‘on qishlog‘i esa hozirgi vaqtda “Yo‘g‘on-Tayoq” nomi bilan ma’lum. Qo‘shrabot tumani tarkibidagi Jo‘sh qishlog‘i o‘rta asr yozma manbalarda “Zush” yoki “Xazar-Jo‘sh” shaklida qayd etilgan. As-Sam’oniyning “Kitob al-ansob” asarida ham Buxoro viloyatidagi Nur yonida “Sijor (yoki Jijor)” va “Zush” nomli qishloqlar mavjudligi haqida ma’lumot beriladi (Ас-Самъоний, 2018: 145, 160). Toponimik tahlilga ko‘ra, “Sijor–Jijor” qishlog‘i hozirgi Nurota tumanidagi Jadir qishlog‘i bilan, “Zush” qishlog‘i esa Jo‘sh qishlog‘i bilan lokalizatsiya qilish mumkin. Hadis ilmi namoyondalaridan biri Abu Bakr Muhammad ibn Abdusayyid as-Surmoriy az-Zushiy an-Nuriy ham aynan shu qishloqdan chiqqanligi ma’lum (Ас-Самъоний, 2017: 38–39).

Yuqoridagi manbalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, rivojlangan o‘rta asrlarda Buxoro Sug‘di bilan Samarqand o‘rtasidagi tabiiy chegara Sog‘arj (Sog‘orch) tog‘i bo‘lgan (1–9-rasmlar).

As-Sam’oniyning qayd etishicha, Farankat yoki Afrankad Ishtixanga qarashli bo‘lib, Samarqanddan 5 farsax uzoqlikda joylashgan (Ас-Самьани 2018: 212). Abu Muhammad Bakr ibn Mas’ud

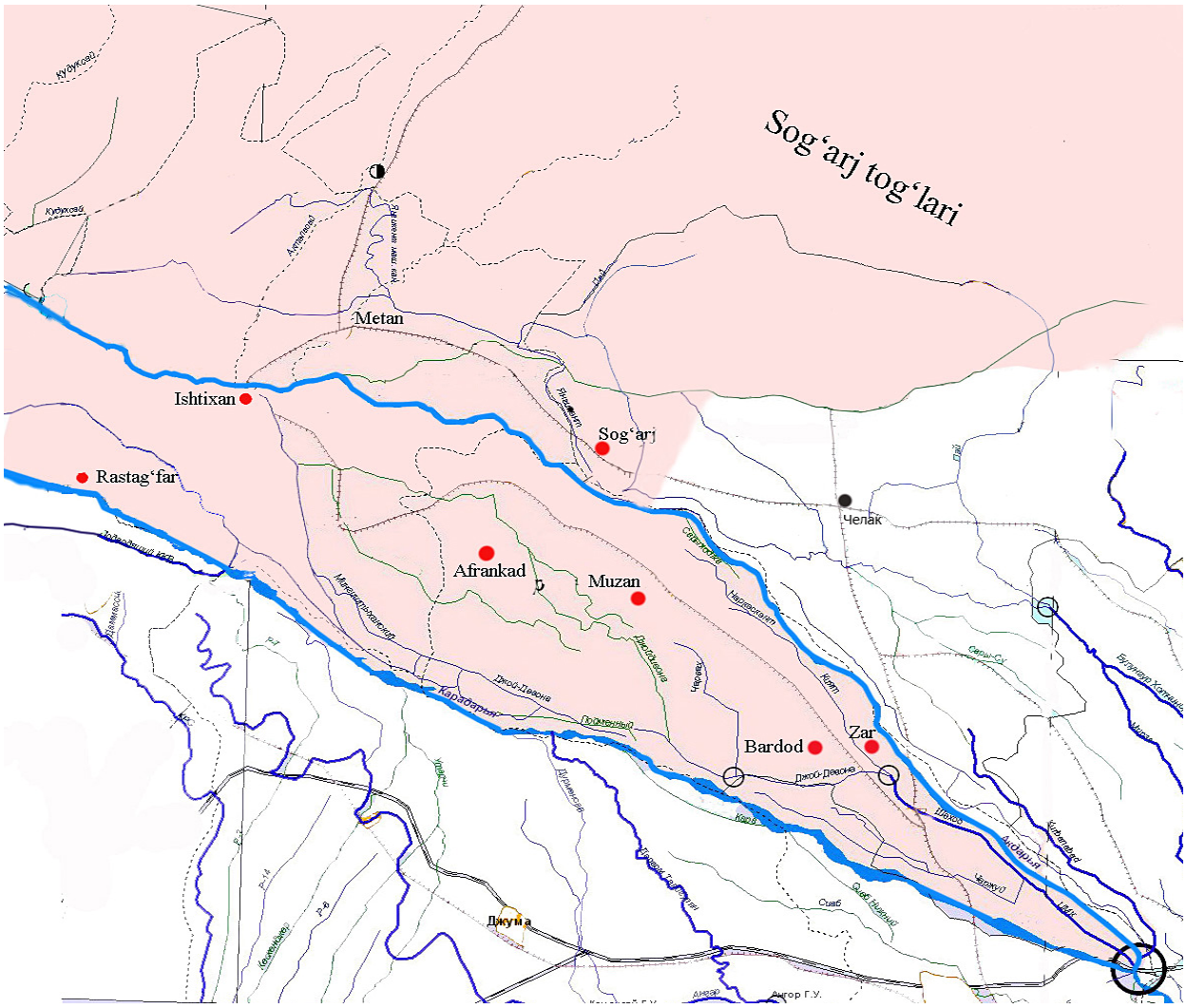

5-rasm. 1902 yilgi Kattaqo‘rg‘on uezdi xaritasi.
Рис. 5. Карта Каттакурганского уезда 1902 года
Fig. 5. 1902 map of the Kattaqorgon district

al-Farankadiy as-Sug‘diy shu qishloqdan bo‘lib, Abdulloh ibn Hammod al-Omuliy, Abdusamad ibn Fazl al-Balxiy, Abu Hafs Umar ibn Hafs al-Bohiliy va Sa’d ibn Xushnom as-Samarqandiydan ta’lim olganlar.

Ahmad ibn Abdulvohid ibn Mansur al-Afrankadiy faqih, fozil, mudarris bo‘lib, u Farankad qishlog‘ining muftiysi ham bo‘lgan. U hijriy 527 (milodiy 1134) yilning sha’bon oyida vafot etganlar (ас-Самъоний 2017: 129). Noma’lum muallif tomonidan yozilgan “Hudud ul-olam (Movarounnahr tasnifi)” asarida Afrankad Farnkas shaklda qayd etilib, u (Zarafshon) daryo bilan Ishtixan oralig‘ida joylashgan (Ҳудуд ул–олам 2008: 12). XIX asrda faoliyat yuritgan fransuz kartografi Fransua-Adolf Garne 1861 yilda nashr etilgan “Osiyo Turkiyasi, Arabiston, Fors va Turkiston” (Asie Occidentale. Turquie d’Asie, Arabie, Perse, Turkestan) nomli xartasida (Garnier 1861) (7-rasm) Ofarinkat nomi qayd etilgan. Markaziy Davlat Arxivi fondida saqlanayotgan 1892-1901 yillarda Y. Vasilev, V. Mixaylov va R. Murashko tomonidan tuzilgan Samarqand uezdi xaritasida Karqaliga qarashli bo‘lgan Prinkent nomi uchraydi (Карта Самаркандского уезда... 1901) (8-rasm) Yozma manbalarda qayd etilgan Farankat yoki Afrankad o‘rni Oqdaryo tumani Primkent qishlog‘i hududida joylashgan O‘g‘il va Qiztepa deb nomlangan Qo‘shtepa arxeologik yodgorligi bilan lokalizatsiya qilingan (9-rasm). Yodgorlikning umumiy maydoni 14 gektarga yaqin. Yodgorlikda G. Grigorev boshchiligida 1936-1937 yillarda olib borilgan arxeologik tadqiqotlar natijasida bu yerdan 163² m maydondan 200 dan ortiq bo‘lgan ichiga suyak solingan xumlar ochib o‘rganilgan (Григорьев 1939: 144–150). Shuningdek, ilk o‘rta asrlarda oid bo‘lgan Sug‘d tangalari orasida Prinkent tangalari ham uchraydi. Bunda tanganing avers tomonida hukmdor tasviri, reversi markazida tamg‘a va uning atrofida sug‘dcha *prnktyk xwβ* ya’ni “*Farnkat hukmdori*” deb yozilgan (Бегматов, Бобоёров, Гойибов, Кулиш, Лурье, Наймарк 2024: 160) .

As-Sam’oniyning qayd etishicha, **Zar** Ishtixan qishloqlaridan biri bo‘lib, Yahyo ibn Xuzayma az-Zariy al-Ishtixaniy shu qishloqdan bo‘lgan (Ас-Самъоний 2017: 118). XIX asrda Chalpanchi nomli ariq Dahbed shahri yaqinida Oqdaryodan bosh olib, Zar qishloq hududida yana Oqdaryoga quyilgan (Соболев 1873: 239). Ushbu qishloq Kumushkent mahallasi hududida joylashgan bo‘lib,

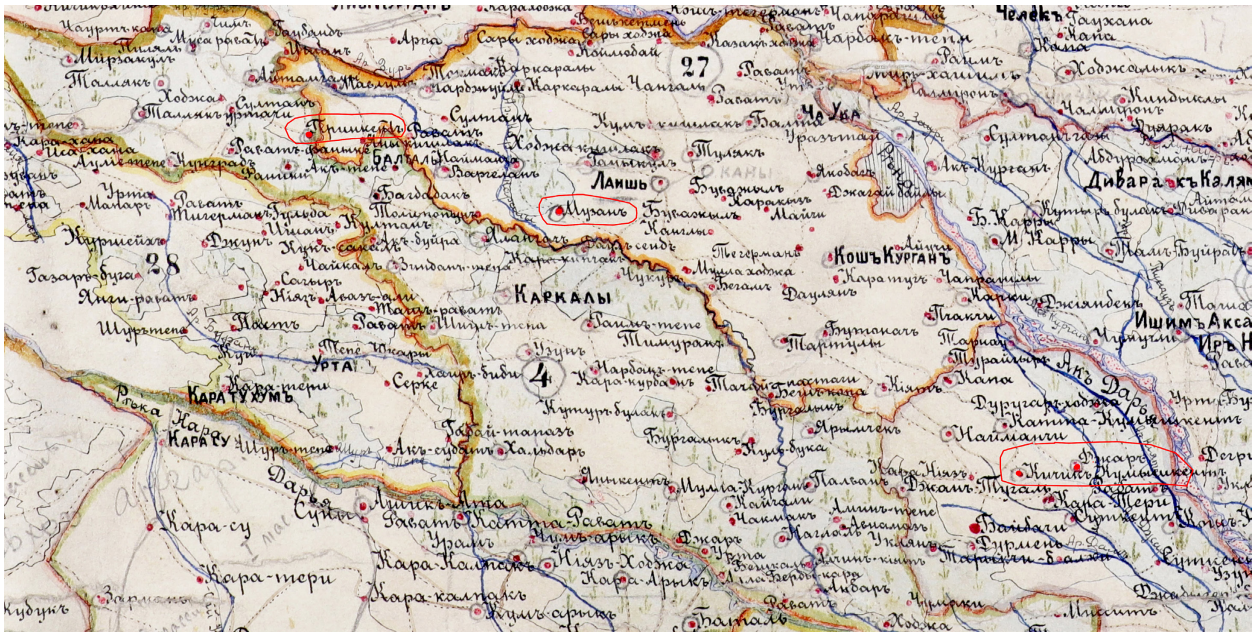
6-rasm. Ilk va rivojlangan o‘rta asrlarda Ishtixan
Рис.6. Иштихан в раннем и развитом средневековье
Fig. 6. Ishtikhan in the early and high medieval periods

Jar qishloq deb nomlanadi (10-rasm). Shu o‘rinda, Abu Rayhon Beruniyning “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar”asarida sug‘d oylaridagi hayitlar haqida ma’lumot berar ekan bunda “*Majido — oyning uchinchi kuni kashmin hayitidir. Shu kun Sug‘dning Kumujkat qishlog‘ida bozor bo‘ladi*” deb ma’lumot beradi (Бируни 1957: 254). G.A. Pugachenkova yozma manbada qayd etilgan Kumujkatni Oqdaryo tumanida joylashgan Kumushkent bilan lokalizatsiya qilgan. Kumushkent nomi Sharafuddin Ali Yazdiy asarida (Шарафуддин Али Яздий 1997: 47) va Abu Tohirxo‘janing “Samariya” (Абу Тоҳирхўжа 1991: 57; Каттаев 2020: 34), Nosiriddin Husayn Buxoriyning “Tuhfatuz zoyirin” (Каттаев 2017: 234) asarlarida ham uchraydi. V.I. Raspopova G.V. Shishkinalar yozma manbadara qayd etilgan Bardodni Kumushkent yodgorligi bilan lokalizatsiya qilgan (Распопова, Шишкина 1999: 53). Kumushkent nomi 1902 yilgi haritadagi Samarqand viloyati xaritasida ham uchraydi. Demak yozma manbalarda qayd etilgan Bardod-Kumujkat-Kumushkent ham Ishtixan qishloqlaridan biri bo‘lib, uning nomi hozirda ham Kumushkent deb nomlanadi. Kumushkent qishlog‘ida “Kumushkent” nomi bilan ataluvchi tepalik saqlanib qolgan bo‘lib, o‘lchami 120x75 m, balandligi 25 m, miloddan avvalgi III-II asrdan XVIII-XIX asrlarga faoliyat ko‘rsatgan (Пугаченкова 1989: 65).

7-rasm. Fransua-Adolf Garne tomonidan 1861 yilda tuzilgan Asie Occidentale. Turquie d’Asie, Arabie, Perse, Turkestan nomli xarita
Рис.7. Asie Occidentale. Turquie d’Asie, Arabie, Perse, Turkestan (1861) Франсуа-Адольфа Гарнье
Fig. 7. Asie Occidentale. Turquie d’Asie, Arabie, Perse, Turkestan (1861) by François-Adolphe Garnier

As-Sam’oniy Ishtixanga qarashli bo‘lgan Muzan nomli qishloq ham bo‘lganligini qayd etib o‘tgan. XV-XVI asrlarga oid bo‘lgan vaqf hujjatlarida Miyonkolda Muzan nomli qishloq va ariqning nomi tilga olingan (Чехович 1974: 72–79; Ас-Самьани 2018: 210). 1892–1901 yillarda Samarqand uezdi xaritasida Muzan qishlog‘i Loyish yaqinida qayd etilgan (9-rasm). Ushbu qishloq hozirda ham Muzan deb nomlanib Oqdaryo tumanidagi Yangiobod mahallasida joylashgan.

Ташкентъ
Ходжентъ
Ура-Тюбе
Ленгеръ
Ходжа-Курганъ
Ходжа-Ярыкъ
Ходжа-Кулянъ
Ходжа-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ
Ходжа-Ахмедъ-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ-Кара-Тепе-Ярыкъ
Ходжа-Ахмедъ-Кара-Тепе-Ярык

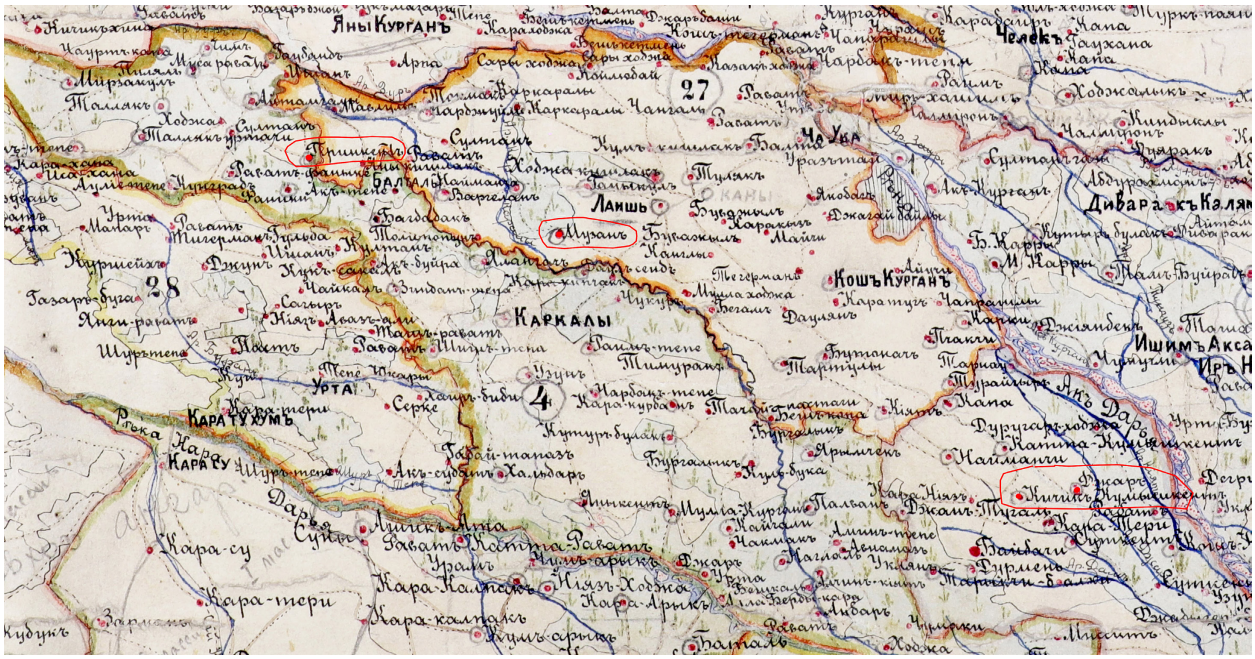
9-rasm. Primkent markazi bo‘lgan O‘g‘il va Qiztepa arxeologik yodgorligining umumiy ko‘rinishi
Рис. 9. Общий вид археологических памятников Угиль и Кизтепа, с центром в Примкенте
Fig. 9. General view of the archaeological sites of Ugil and Kiz-tepa, centered on Primkent

Muzan qishlog‘ining janubi-sharqida Muzantepa II yodgorligi lokalizatsiya qilish mumkin. Yodgorlik tarhi to‘g‘ri to‘rtburchak shaklda, uzunligi 242 m, eni 212 m, balandligi esa 9 m.ga teng. Yodgorlik III-IV, V-VIII, X-XII asrlar bilan davrlashtirilgan. Ya’ni ushbu yodgorlik o‘rta asrlar yozma manbalarda qayd etilgan Muzanning markaziy shahri bo‘lgan.

Rastag‘far ham Ishtixan qishloqlaridan biri bo‘lgan (ас-Самъоний 2017: 115). Imom Abul Hasan Ali ibn Said ar-Rastug‘foniy Ishtixanga qarashli bo‘lgan Rastag‘far qishlog‘ida tug‘ilgan va 350/961 yilda vafot etgan. U mashhur hadisshunos, hanafiy mazhabidagi fiqhshunosi bo‘lgan (Kattaev 2017: 228). Imom Abul Hasan Ali ibn Said ar-Rastug‘foniyga ta’luqli bo‘lgan qabr toshi hozirda Mansur Moturidiy majmuasida saqlanmoqda. Qabr toshida *ushbu qabr buyuk, taqvodor shayx ul-imom Abu-l-Hasan Ali ibni Sa‘id ar-Rustug‘faniyning qabrlaridur. U kishiga Allohning rahmati bo‘lsin* deb yozilgan (Амиров 2020: 305).

V.L. Vyatkin Rastag‘far qishlog‘ini Ishtixanga qarashli bo‘lgan Boyliota qishlog‘i o‘rida bo‘lganligini qayd etadi (Вяткин 1902: 49; Бартольд 1963: 181). Boyliota mahallasida joylashgan yodgorlik uning markazi bo‘lib, yodgorlik mahalliy aholi tomonidan turar joy qurilishi natijasida buzilib ketgan. Uning rabad qismida Imom Abul Hasan Ali ibn Said ar-Rastug‘foniy dafn etilgan va hozirgi vaqtda qabristonga aylantirilgan.

Ishtixanning Rastag‘far (Boyliota), Muzan (Muzan), Bardod (Kumushkent), Zar (Jar), Farankat yoki Afrankad (Primkent) kabi shahar va qishloqlari Oqdaryo va Qoradaryo oralig‘ida, shuning-

10-rasm. 1892–1901 yillarda Y. Vasilev, V. Mixaylov va R. Murashko tomonidan tuzilgan Samarqand uezdi xaritasi

Рис.10. Карта Самаркандского уезда, составленная в 1892–1901 гг. Е. Васильевым, В. Михайловым и Р. Мурашко

Fig. 10. Map of the Samarkand district, compiled in 1892–1901 by E. Vasiliev, V. Mikhailov, and R. Murashko

dek, unga qarashli bo‘lgan Sog‘arj (Sog‘ishtepa – Arktepa) rustoqi esa Oqdaryoning o‘ng tomonida joylashgan.

Xulosa. Ishtixan hukmdorligi tarixi va uning joylashuv o‘rni Markaziy Sug‘dning siyosiy-geografik tizimida muhim o‘rin tutadi. Zarafshon vohasining o‘rta qismida joylashgan bu hudud ilk va rivojlangan o‘rta asrlarda nafaqat iqtisodiy, balki diniy markaz sifatida ham katta ahamiyat kasb etgan. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, hukmdorlikning siyosiy chegarasi vazifasini tabiiy geografik omillar – suv manbalari, irrigatsiya tizimlari va tog‘lar bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan.

Xitoy, arab va fors manbalarining ilmiy tahliliga ko‘ra, Ishtixan Kushoniya bilan chegaradosh hudud sifatida tilga olinadi. Manbalarda qayd etilgan Rastag‘far (Boyliota), Muzan (Muzan), Bardod (Kumushkent), Zar (Jar), Farankat yoki Afrankad (Primkent) kabi shahar va qishloqlar hukmdorlik tarkibiga kirgan bo‘lib, ular hozirgi Oqdaryo va Qoradaryo oralig‘ida, ya’ni Dahbetdan Ishtixanning Azamat qishlog‘igcha bo‘lgan hududlarni qamrab olgan. Unga qarashli bo‘lgan Sog‘arj (Sog‘ishtepa – Arktepa) rustoqi esa Oqdaryoning o‘ng tomonida joylashgan. Sog‘arj tog‘lari deyilganda ehtimol, hozirgi Qoraqchitog‘ va qisman unga tutashgan Oqtog‘ tizmalari nazarda tutilib, Ishtixan ushbu tog‘lar orqali shimol va shimoli – g‘arbda Buxoro viloyatidagi Nuri qishloqlaridan bo‘lgan Cho‘sh (Jo‘sh) bilan chegaradosh bo‘lgan.

Ishtixan hududi Samarqanddan keyingi ikkinchi yirik siyosiy markaz bo‘lib, u Buyuk Ipak yo‘li yo‘nalishi bo‘ylab joylashgan Samarqand va Buxoro orasidagi savdo, hunarmandchilik va madaniy markazdir.

FOYDALANILGAN ADABIYATLAR RO‘YXATI:

Абу Рейхон Бируний. Памятники минувших поколений / Пер. М. А. Салье. Избранные произведения. Т. 1. Ташкент: АН УзССР, 1957. 488 с.

Ан-Насафий. Қандия / Форс тилидан таржима, тадқиқот, сўзбоши, изоҳ ва луғатлар муаллифи К. Каттаев. Самарқанд: Суғдиён, 2016. 72 б.

Абу Тоҳирхўжа. Самария / Масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи Хуршид Даврон. (Мерос туркуми). Тошкент: Камалак, 1991.

Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат / Арабча ва форсча матнларни таржима қилиб нашрга тайёрловчи ва масъул муҳаррир С. Рафиддинов. Тошкент: Фан, 2001. 534 б.

Ал-Балозурий. Футуҳ ал-булдон. Хуросоннинг фатҳ этилиши / Сўзбоши, араб тилидан таржима, шарҳлар ва кўрсаткичлар муаллифи Ш. С. Камолиддин. Тошкент: Extremum-press, 2017. 440 б.

Ас-Самъаний. Китаб ал-ансаб. Важный источник по истории и культуре Средней Азии / Шамсиддин Камолиддин. Saarbrücken: LAP Lambert Academic Publishing, 2018. 389 б.

Ас-Самъаний. Насабнома (ал-Ансоб). VIII–XII асрларда яшаган Ўзбекистонлик олимлар ҳақида / Араб тилидан таржима А. Бухорий ва К. Раҳимовлар. Тошкент: Hilol-nashr, 2017. 336 б.

Бичурин Н. Я. (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена / Ред., текст и коммент. А. Н. Бернштама и Н. В. Кюнера. Т. II. М.–Л.: Изд-во АН СССР, 1950. 336 с.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома / Ўзбек тилига таржима В. Раҳмонов ва К. Муллахўжаева. Тошкент: Ўқитувчи, 2008. 288 б.

Истахрий. Китаб ал-масолик вал-мамалик (Йўллар ва ўлкалар китоби) / Араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Р. Т. Худайберганов. Тошкент: Фан, 2019.

Ибн Ҳавқал. Китоб сурат ал-ард / Араб тилидан таржима ва изоҳлар муаллифи Ш. С. Камолиддин. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2011. 400 б.

Малявкин А. Г. Танские хроники о государствах Центральной Азии: тексты и исследования. Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1989. 432 с.

Сюань Цзан. Записки о Западных странах (эпохи Великой Тан) (Да Тан си юй цзи) / Введение, перевод с китайского и комментарий Н. В. Александровой. М.: Восточная литература, 2012. 463 с.

Ҳофиз Таниш ал-Бухорий. Абдулланома (Шарафномайи шоҳий). Биринчи китоб / Форс тилидан таржима С. Мирзаев, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи Б. Аҳмедов. Тошкент: Шарқ, 1999. 416 б.

Ҳудуд ул-олам (Моваройуннаҳр тавсифи) / Форс тилидан таржима, сўзбоши, изоҳлар ва жой номлари кўрсаткичи муаллифи О. Бўриев. Тошкент: O‘zbekiston, 2008. 64 б.

Чехович О. Д. Самаркандские документы XV–XVI вв. О владениях Ходжи Ахрара в Средней Азии и Афганистане / Факсимиле, критический текст, перевод, введение, примечания и указатели О. Д. Чехович. М.: Наука, 1974. 631 с.

Шарафуддин Али Йаздий. Зафарнома / Сўзбоши, таржима, изоҳлар ва кўрсаткичлар А. Аҳмедов ва Ҳ. Бобобеков. Тошкент: Шарқ, 1997. 384 б.

Idrisi, Abou Abdallah Mohammed. Géographie d’Edrisi. Tome II. Traduite de l’arabe en français, avec notes et éclaircissements, par P.-Amédée Jaubert. Paris: Imprimerie Royale, 1836. 504 p.

Chavannes E. Documents sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux // Сборник трудов Орхонской экспедиции. Вып. 6. СПб.: Императорская академия наук, 1903. С. 380.

ADABIYOTLAR:

Амиров У. Чокардиза қабристонидаги қабртошлар хусусида // Ўзбекистонда исломшунослик ютуқ ва истиқболлари мавзусидаги халқаро семинар мақолалари тўплами / Масъул муҳаррир Ҳ. Эрен, А. Муминов. Istambul, 2020. 267–319 б.

Ахунбабаев Х.Г. Древний Кабуданжакет (к вопросу локализации, генезиса и этапов развития раннефеодальных владений и средневековых рустаков Самаркандского Согда) // Археология Средней Азии. Тезисы докладов. Ташкент: Издательство САГУ, 1990. С. 26–28.

Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч. Т. I. М.: Восточная литература, 1963. 761 с.

Бегматов А.Х., Бобоёров Г.Б., Гоибов Б.С., Кулиш А.В., Лурье П.Б., Наймарк А.И. Каталог согдийских монетных легенд и надчеканов Центральной Азии / Отр. ред. А. Фейзулаев. Самарканд: МИЦАИ, 2024. 496 с.

Бўриев О. Темурийлар даври ёзма манбаларда Марказий Осиё (тарихий географик лавҳалар). Тошкент: Ўзбекистон, 1997. 186 б.

Буряков Ю.Ф., Вафаев Г.А. Археологические материалы к истории древнего и средневекового Сагарджа // ОНУ. №11. Ташкент: Фан, 1990. С. 43–48.

Валихожаев Б. Хўжа Аҳрор тарихи (Самарқанд ва самарқандликлар). Тошкент: Ёзувчи, 1994. 96 б.

Вяткин В.Л. Материалы к исторической географии Самаркандского вилаета // Справочная книжка Самаркандской области. Вып. 7. Самарканд: “Товарищества”, 1902.

Григорьев Г. Зороастрийское костехранилище в кишлаке Фринкент под г. Самаркандом // ВДИ. №2. М., 1939. С. 144–150.

Иневаткина, О.Н., Сучилин, А.А. Транспортные пути самаркандских земель (по картографическим и археологическим источникам) // Scripta antiqua. Вопросы древней истории, филологии, искусства и материальной культуры. Альманах. T, V. M,: Собрание, 2016. 76–108 с.

Камолиддин Ш. Новый источник по исторической географии Средней Азии. Новейшие исследования сочинения «ал-Канд фи зикр ‘улама’ Самарканд» Абу Хафса ‘Умара ибн Мухаммада ан-Насафи. Saarbrücken: LAP, 2014. 364 с.

Каттаев К. Самарқанднома (Шоҳизинда мажмуаси тарихи, Самарқанд мадрасалари ва илм-фан ривожи, Самарқанднинг буюк алломалари). 4 тўплам. Тошкент: MASHHUR-PRESS, 2017. 308 б.

Каттаев К. Юртимизнинг ўта буюк алломалари (Имоми Али Сўғдий ва Кумушкентдаги тариқат пирлари тарихи). Тошкент: Наврўз, 2020. 72 б.

Кочнев Б.Д. Нумизматическая история Караханидского каганата (991–1209 гг.). Ч.1. Источниковедческое исследование. М., 2005. 314 с.

Қораев С. Ўзбекистон вилоятлари топонимлари. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2005. 240 б.

Лурье П.Б. Историко-лингвистический анализ согдийской топонимии. Дисс. ... канд. филол. наук. Санкт-Петербург, 2004. 305 с.

Материалы всесоюзной переписи населения 1926 г. в Узбекской ССР. Вып. 1. Самарканд, 1927. 109 с.

Отахўжаев А. Илк ўрта асрлар Марказий Осиё цивилизациясида турк-сўғд муносабатлари. Тошкент: ART-FLEX, 2010. 220 б.

Пардаев К. XVI–XVII асрларда Миёнкол. Тошкент: Turon Zamin Ziyo, 2014. 280 б.

Пугаченкова Г.А. Древности Мианкаля (из работ Узбекистанской искусствоведческой экспедиции). Ташкент: Фан, 1989. 204 с.

Раимқулов А. А. Катта Суғд – Сўғдиёна. Тошкент: Iqtisod moliyachi, 2017. 208 б.

Распопова В.И., Шишкина Г.В. «Согд» // Средняя Азия в раннем средневековье. М.: Наука, 1999. С. 50–77.

Соболев Л.Н. Подобное описание арыков Зерафшанского округа // Туркестанский сборник. Т. 90. СПб., 1873. С. 239.

Тургунов Б.А. О местоположении средневекового города Иштихан // ОНУ, №11. Ташке

нт: АН УзССР, 1963. С. 55–57.

Ўзбекистон тарихи (Хрестоматия). 2-жилд. 1-китоб. V–XI асрлар. Тошкент, 2014. Б. 32–33.

Хўжаев А. Марказий Осиё халқлари тарихига оид маълумотлар (Қадимий ҳамда илк ўрта аср хитой манбаларидан таржималар ва тадқиқотлар). Тошкент: Наврўз, 2015. 332 б.

Ғойибов Б. Суғд конфедерацияси: шаклланиши, тараққиёти ва таназзули. Тошкент: ABU MATBUOT-KONSALT, 2015. 276 б.

Lurje P. “KOŠĀNIYA” // Encyclopædia Iranica, online edition, 2014. Available at: http://www.iranicaonline.org/articles/koshaniyeh (accessed 30 December 2014).

G‘oyibov B. S. Sug‘d konfederasiyasining Kabudon hukmdorligi tarixiga doir // SamDU ilmiy axborotnomasi. 2-son. Samarqand, 2018. B. 26–29.

KARTOGRAFIK MANBALAR:

Карта Самаркандского уезда, составленная Е. Васильевым, В Михайловым и Р. Мурашко в 1892-1901 гг., ЦГА УзССР. Ф. 277. Оп 1. Д. 3561.

Карта Катта-Курганского уезда, сост. Ф. М. Леонтьевым в 1902 г. ЦГА УзССР. Ф. 277. Д. 3805.

Delisle G. Map of Persia (Iran, Iraq, Afghanistan) - Geographicus - Persia-delisle, 1724. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1724_De_L%27Isle_Map_of_Persia_(Iran,_Iraq,_Afghanistan)_-_Geographicus_-_Persia-delisle-1724.jpg

Garnier F. A. Asie Occidentale. Turquie d’Asie, Arabie, Perse, Turkestan. Paris, 1861.https://www.swaen.com/listing/asie-occidentale-turquiearabie-perse-turkestan/2704

REFERENCES:

Abu Rayhan Biruni. In Sal’e, M. A. (transl.). Pamyatniki minuvshikh pokolenij. Monuments of Past Generations. Vol. 1. Tashkent: Academy of Sciences of the Uzbek SSR Publ., 488. (In Russian).

An-Nasafiy, 2016. In Kattaev, K, (transl.). Qandiya. Sugdiyon Publ., 72. (In Uzbek).

Abu Tohirkhoja, 1991. In Davron, Kh (ed). Samariya. Tashkent: Kamalak Publ. (In Uzbek).

Alisher Navoi, 2001. In Rafiddinov, S. K (transl.). Nasoyim ul-muhabbat. Tashkent: Fan Publ., 534. (In Uzbek).

Al-Baladhuri, 2017. In Kamoliddin, Sh. S. K (transl.). Futuh al-buldan. Khurasanning fath etilishi (The Conquest of the Lands: The Conquest of Khurasan). Tashkent: Extremum-press Publ.,
440. (In Uzbek).

As-Sam’anij. In. Kamoliddin, Sh. S. (transl.). Kitab al-ansab. Vazhnyj istochnik po istorii i kul’ture Srednej Azii. Kitab al-ansab. An Important Source on the History and Culture of Central Asia. Saarbrücken: LAP Lambert Academic publ., 2018. 389. (In Russian).

As-Sam‘ani, 2017. In A. Bukhari and K. Rahimov (transl.). Nasabnoma (al-Ansab): On Scholars of Uzbekistan from the 8th–12th Centuries. Tashkent: Hilol-nashr Publ., 336. (In Uzbek).

Bichurin, N. Y. (Iakinf), 1950. In. Bernshtam, A. N., Kyuner, N. V. (eds). Sobranie svedeniy o narodakh, obitavshikh v Sredney Azii v drevnie vremena. Collection of Information on the Peoples Inhabiting Central Asia in Ancient Times. Vol. II. Moscow–Leningrad: Academy of Sciences of the USSR Press, 336. (In Russian).

Babur, Z. M. 2008. In. Rahmonov, V., Mullakhojaeva, K. (transl.). Boburnoma. Tashkent: O‘qituvchi Publ., 288. (In Uzbek).

Istakhri, 2019. Khudayberganov, R. T. (transl.). Kitab al-masalik wa-l-mamalik. Tashkent: Fan Publ. (In Uzbek).

Ibn Hawqal, 2011. In. Kamoliddin, Sh. S. (transl.). Kitab surat al-ard. Tashkent: National Encyclopedia of Uzbekistan Publ., 400. (In Uzbek).

Malyavkin, A. G., 1989. Tangskie khroniki o gosudarstvakh Tsentralnoy Azii: teksty i issledovaniya. Tang Chronicles on the States of Central Asia: Texts and Studies. Novosibirsk: Nauka, Siberian Branch. 432. (In Russian).

Xuanzang, 2012. In. Aleksandrova, N. V. (transl.) Zapiski o Zapadnykh stranakh (Da Tang Xi Yu Ji) (Records of the Western Regions during the Great Tang Era). Moscow: Vostochnaya literatura Publ. 463. (In Russian).

Hafiz Tanish al-Bukhari, 1999. In. Mirzaev, S., Ahmedov B. (transl.). Abdullanoma (Sharafnomayi shohi). Book I. Tashkent: Sharq Publ., 416. (In Uzbek).

Hudud ul-olam (Movarounnahr tavsifi). Hudud al-‘Alam (Description of Mā Warā᾽ an-Nahr), 2008. In. Boriev O. (transl.). Tashkent: O‘zbekiston Publ., 64. (In Uzbek).

Chekhovich, O. D., 1974. Samarkandskie dokumenty XV -XVI vv. O vladeniyakh Khodzhy Akhrara v Sredney Azii i Afganistane. Samarkand Documents of the 15th-16th Centuries.On the Ownership of Khoja Ahrar in Central Asia and Afghanistan. Moscow: Nauka Publ., 631 (In Russian).

Sharafuddin Ali Yazdi, 1997. In. Ahmedov A., Bobobekov Kh. Zafarnoma. (transl.). Tashkent: Sharq Publ., 384. (In Uzbek).

Idrisi, Abou Abdallah Mohammed, 1836. Géographie d’Edrisi. Vol. II. Translated from Arabic into French with notes and commentary by P.-Amédée Jaubert. Paris: Imprimerie Royale, 504 p. (In French).

Chavannes, E., 1903. “Documents sur les Tou-kiue (Turks) occidentaux.” Collection of Works of the Orkhon Expedition, Vol. 6. St. Petersburg: Imperial Academy of Sciences, p. 380. (In French and Russian).

REFERENCES:

Amirov U. 2020. In Eren, H., Muminov A. (eds). Chokardiza qabristonidagi qabrtoshlar xususida. (On the Tombstones from Chakar-Diza Cemetery). In O‘zbekistonda arxeologiya va tarixi meros: ilmiy maqolalar to‘plami. Istambul. 267–319. (In Uzbek)

Axunbabaev, X. G. 1990. Drevnij Kabudanjaket (k voprosu lokalizacii, genezisa i etapov razvitiya rannefeodal’nyx vladenij i srednevekovyx rustakov Samarkandskogo Sogda) (Ancient Kabudanjaket: On the Issue of Localization, Genesis, and Stages of Development of Early Feudal Possessions and Medieval Rustaks of Samarkand Sogd). In Arkheologiya Srednej Azii. Tezisy
dokladov. Tashkent. 26–28. (In Russian).

Bartold, V. V. 1963. Turkestan v epokhu mongol’skogo nashestviya (Turkestan Down to the Mongol Invasion). Vol. I. Moscow: Vostochnaya literatura. 761. (In Russian).

Begmatov, A. X., Boboyorov, G. B., G‘oyibov, B. S., Kulish, A. V., Lurje, P. B., Naimark, A. I. 2024. In Feyzulayev, A. (ed). Katalog sogdijskix monetnyx legend i nadchekanov Central’noj Azii (Catalogue of Sogdian Coin Legends and Countermarks of Central Asia). Samarkand: IICAS. 496. (In Russian).

Buriyev, O. 1997. Temurijlar davri yozma manbalarda Markaziy Osiyo (tarixiy geografik lavhalar) (Central Asia in the Timurid Era According to Written Sources: Historical-Geographical Sketches). Tashkent: O‘zbekiston. 186. (In Uzbek).

Buryakov, Y. F., Vafaev, G. A. 1990. Arkheologicheskie materialy k istorii drevnego i srednevekovogo Sagardzha (Archaeological Materials on the History of Ancient and Medieval Sagardzha). In. ONU (Social Sciences of Uzbekistan). No. 11. Tashkent: Fan. 43–48. (In Russian).

Valikhojaev, B. 1994. Xo‘ja Ahror tarixi (Samarkand va samarkandliklar) (History of Khoja Ahror: Samarkand and Its People). Tashkent: Yozuvchi. 96. (In Uzbek).

Vyatkin, V.L. 1902. Materialy k istoricheskoj geografii Samarkandskogo vilayeta (Materials on the Historical Geography of Samarkand Province). Spravochnaya knizhka Samarkandskoy oblasti. Vol. 7. Samarkand: Tovarishchestva. (In Russian).

Grigoriev, G. 1939. Zoroastrijskoe kostexranilishche v kishlake Frinkent pod gorodom Samarkandom (Zoroastrian Ossuary in the Village of Frinkent near Samarkand). In. Vestnik Drevnei Istorii (Journal of Ancient History). No. 2. 144–150. (In Russian).

Inevatskina, O. N., Suchilin, A. A. 2016. Transportnye puti Samarkandskix zemel’ (po kartograficheskim i arkheologicheskim istochnikam) (The Transport Ways of the Samarkand Lands (according to Cartographic and Archaeological Sources). Scripta antiqua. Voprosy drevnej istorii, filologii, iskusstva i material’noj kultury. Vol. V. Moscow. 76–108. (In Russian).

Kamoliddin, Sh. 2014. Novyj istochnik po istoricheskoj geografii Srednej Azii. Noveyshie issledovaniya sochineniya “al-Kand fi zikr ‘ulama’ Samarkand” Abu Hafsa ‘Umara ibn Mukhammada an-Nasafi (A New Source on the Historical Geography of Central Asia: Recent Studies of “al-Kand fi zikr ‘ulama’ Samarkand” by Abu Hafs ‘Umar ibn Muhammad an-Nasafi). Saarbrücken: LAP. 364. (In Russian).

Kattaev, K. 2017. Samarkandnoma (Shohizinda majmuasi tarixi, Samarkand madrasalari va ilm-fan rivoji, Samarkandning buyuk allomalari) (Samarkandnoma: History of the Shohizinda Complex, Development of Samarkand Madrasas and Science, and Samarkand’s Great Scholars). Tashkent: MASHHUR-PRESS. 308. (In Uzbek).

Kattaev, K. 2020. Yurtimizning o‘ta buyuk allomalari (Imomi Ali Sug‘diy va Kumushkentdagi tariqat pirlari tarixi) (Our Nation’s Most Great Scholars: Imam Ali Sug‘di and the History of Sufi Leaders in Kumushkent). Tashkent: Navruz. 72. (In Uzbek).

Kochnev, B. D. 2005. Numizmaticheskaya istoriya Karaxanidskogo kaganata (991–1209 gg.). Ch.1. Istochnikovedcheskoe issledovanie (Numismatic History of the Karakhanid Khaganate (991–1209): Source-Based Study). Moscow. 314. (In Russian).

Qoraev, S. 2005. O‘zbekiston viloyatlari toponimlari (Toponyms of the Regions of Uzbekistan). Tashkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediya. 240. (In Uzbek).

Lurje, P. B. 2004. Istoriko-lingvisticheskiy analiz sogdijskoj toponimii (Historical-Linguistic Analysis of Sogdian Toponymy). PhD diss., St. Petersburg. 305. (In Russian).

Materialy vsesoyuznoj perepisi naseleniya 1926 g. v Uzbekskoy SSR (Materials of the 1926 All-Union Population Census in the Uzbek SSR). Vol. 1. Samarkand: TSSU, 1927. 109. (In Russian).

Otakhojaev, A. 2010. *Ilk o‘rta asrlar Markaziy Osiyo tsivilizatsiyasida turk-sug‘d munosabatlari (Turk-Sogd Relations in the Civilization of Early Medieval Central Asia).* Tashkent: ART-FLEX. 220. (In Uzbek).

Pardaev, K., 2014. *XVI–XVII asrlarda Miyankol (Miyankol in the 16th–17th Centuries).* Tashkent: Turon Zamin Ziyo. 280. (In Uzbek).

Pugachenkova, G. A. 1989. *Drevnosti Miankalya (iz rabot Uzbekistanskoy iskusstvovedcheskoy ekspeditsii) (Antiquities of Miankalya from the Works of the Uzbekistan Art History Expedition).* Tashkent: Fan. 204. (In Russian).

Raimqulov, A.A. 2017. *Katta Sug‘d – Sug‘diyona (Greater Sogd – Sug‘diyona).* Tashkent: Iqtisod moliyachi. 208. (In Uzbek).

Raspopova, V.I., Shishkina, G.V. 1999. *“Sogd” (Sogd).* Srednyaya Aziya v ranem srednevekov’e. Moscow: Nauka. 50–77. (In Russian).

Sobolev, L.N. 1873. *Podobnoe opisanie aryikov Zerafshanskogo okruga (Similar Description of the Zerafshan Irrigation Channels).* Turkestanskiy sbornik. Vol. 90, Petersburg. 239. (In Russian).

Turgunov, B. A. 1963. *O mestopolozhenii srednevekovogo goroda Ishtikhan (On the Location of the Medieval Town of Ishtikhan).* In. *ONU (Social Sciences of Uzbekistan).* No. 11. Tashkent: Fan. 55–57. (In Russian).

O‘zbekiston tarixi (Xrestomatiya). V–XI asrlar (History of Uzbekistan (Chrestomathy). Vol. 2, Book 1. 5th–11th Centuries). Vol. 2, Book 1. 2014. Tashkent, 32–33. (In Uzbek).

Xo‘jaev, A. 2015. *Markaziy Osiyo xalqlari tarixiga oid ma’lumotlar (Qadimiy hamda ilk o‘rta asr Xitoy manbalaridan tarjimalar va tadqiqotlar) (Information on the History of Central Asian Peoples: Translations and Studies from Ancient and Early Medieval Chinese Sources).* Tashkent: Navruz. 332. (In Uzbek).

G‘oyibov, B. S. 2015. *Sug‘d konfederatsiyasi: shakllanishi, taraqqiyoti va tanazzuli (The Sogdian Confederation: Formation, Development, and Decline).* Tashkent: ABU MATBUOT-KONSALT. 276. (In Uzbek).

G‘oyibov, B. S., 2018. *Sug‘d konfederasiyasining Kabudon hukmdorligi tarixiga doir (On the History of the Kabudon Rule of the Sogdian Confederation)*. In SamDU ilmiy axborotnomasi. No. 2. Samarqand. 26–29. (In Uzbek).

Lurje, P. 2014. “KOŠĀNIYA.” Encyclopædia Iranica, online edition. Available at: http://www.iranicaonline.org/articles/koshaniyeh (accessed 30 December 2014).

CARTOGRAPHIC SOURCES:

Vasiliev, E., Mikhailov, V., Murashko, R. 1892–1901. *Map of Samarkand Uyezd*. Tashkent: Central State Archive of the Uzbek SSR, F. 277. Op. 1. D. 3561. (In Russian).

Leontyev, F. M., 1902. *Map of Katta-Kurgan Uyezd*. Tashkent: Central State Archive of the Uzbek SSR. F. 277, D. 3805. (In Russian).

Delisle, G. 1724. *Map of Persia (Iran, Iraq, Afghanistan)*. Geographicus – Persia-delisle. [Online] Availableat:https://commons.wikimedia.org/wiki/File:1724_De_L%27Isle_Map_of_Persia_(Iran,_Iraq,_Afghanistan)_-_Geographicus_-_Persia-delisle-1724.jpg (Accessed: 25 October 2025).

Garnier, F. A. 1861. *Asie Occidentale: Turquie d’Asie, Arabie, Perse, Turkestan*. Paris. [Online] Available at: https://www.swaen.com/listing/asie-occidentale-turquiearabie-perse-turkestan/2704 (Accessed: 25 October 2025).

ISSUES OF HISTORICAL TOPOGRAPHY AND LOCALIZATION OF ISHTIKHAN IN THE MIDDLE AGES

© 2025. Sandiboev Alisher
Samarkand Institute of Archaeology named after Y. Gulomov

Key words: Sogd, Samarkand, Kushaniya, Ishtikhan, Sogarj, Primkent, Muzan, localization, topography, cartography.

This article examines the historical topography of Ishtikhan, located in the western part of the Samarkand oasis, and provides an analytical overview of the cities and settlements that once formed part of its territorial and administrative structure. In Chinese sources, Ishtikhan appears under the name Cao, while in Arabic–Persian texts it is referred to as Ishtikhan. Based on written accounts and cartographic research, several sites within its boundaries have been localized, including Rastaghfar – Boyliota, Muzan – Muzan, Bardad – Kumushkent, Zar – Zhar, Farankat (or Afrankad) – Primkent, and Sogardj – Sogishtepa – Arktepa, all of which represent significant archaeological monuments of the region. A detailed analysis of the available sources indicates that the city of Ishtikhon bordered the territory of Kushaniya. The domain extended between the present-day rivers Akdarya and Karadarya – from the town of Dahbet to the village of Azamat within modern Ishtikhan. The associated rural district (rustaq) of Sogardj (Sogishtepa – Arktepa) was situated on the right bank of the Akdarya River. The Sogardj Mountains mentioned in the sources can be identified with the modern Karakchitag ridge and, in part, with the adjacent Oktog range. On the basis of this evidence, it can be concluded that through these mountain chains, Ishtikhan bordered the ancient Nuri settlements of the Bukhara region to the north and northwest, particularly the village of Chush (Jush).